

Fotografiet utan fotograf

Fotoautomaten är snabb och billig, men det finns ingen att spegla sig i. Man är ensam med sig själv och sitt ansikte. Medicieforskaren Birna Marianne Kleivan berättar om fotoautomatens historia, också hur den har använts som arbetsredskap för konstnärer. I år är det 100 år sedan den uppfanns.

Han slappnar inte av. Ögonen är vakansamma och muskeln spänd under den mörka skäggsborsten. Mer av alla liknar den berömda sångaren en jagad desperado. Ändå valde han att använda det lilla automatografiet för att pryda omslaget till den nu legendariska debut-LP:n *Songs of Leonard Cohen*.

Vi känner alla till den spända kärnan som lätt infinner sig i automatens lilla bytt. För att inte tala om besökelsen när man betraktar det ofta inte så förjävande resultatet. Trots det produceras det cirka 1,2 miljoner bilder årligen i fotoautomater i Sverige. Många används till pass och ID-kort. Fotografier utgår också både i privata och konstnärliga sammanhang. Fotoautomaten är också platsen för överraskande filmscener, t ex lär regissören Bille August (1983) en samling tuffa killar i filmen *Zappa klår en automat* med fyra bilder av en naken rampa.

BEN MAGI

Världens första fotoautomat konstruerades 1894 av tysken Conrad Bernitt. Han använde ferrotyp teknik och maskinen fick på grund av den snabba och till synes giftiga processen namnet Bosco, efter en av dåtidens populära trollkonstnärer.

Kunden sätter sig på en stol framför automatens, motade den med myror och aktiverade den sedan med en kopad. En smärk mekanik startes igång. Ljuset från en automatisk magnesiumblösa exponerade en preparerad metallplatta som sedan framkallades, fixerades och stöplades. Efter tre minuter sportade maskinen ut det vita fotografiet. Det mätte 3x7,5 cm och hade uppbyggda kanter för att plattan utgjorde sin egen framkallingskåle.

I mensans till vår tids nästan ljudlösa fotoautomater, blev de första automatkänderna föregångare i ljuset från en sprakande magnesiumblösa. Kanaka är det därför många ser lätt ängsliga ut på de få automatografier som finns bevarade för eftervärlden.

Under alla omständigheter blev Boscoautomaten under 1930-talet avlöst av förbättrade modeller med modernare

Den unge Leonard Cohen valde av en fotoautomat. Omslag under tylen: Cover photo by Moshimo.

Världens första fotoautomat uppfanns i Hamburg 1894 och fick namnet Bosco efter en känd trollkonst.

teknik, som levererade bilder på papper svället för metall. 1923 hade tex den tyske uppfinnaren Ansel Josepho tagit patent på en fotoautomat som producerade åtta fotografier på mindre än två minuter. Hiemel introducerades det fotosystem vi känner till från dagens automater. Kapselprincipen - där den tekniska anordningen är placerad bakom en vägg men under samma tak som det lilla kundrummet - blev också en mall. Men generellt för såväl gamla som nya fotoautomater är det faktum att de arbetar

med en direkt positiv process. Varje fotografi är kort sagt också ett positivt bild. Vissa fotografier är kort sagt också ett positivt bild. Vissa fotografier är kort sagt också ett positivt bild.

Den engelska firmen Photo-Me, som har dotterbolag i nästan hela världen, svarar för huvudparten av de fotoautomater som har placerats ut i Sverige sedan 1958. Då kostade fyra bilder 2 kr. I dag ligger priset på ca 30 kr och färgbilderna har sedan i början av 80-talet i stort sett avlöst de svartvita automaterna. Inom en ganska snar framtid kommer bilderna att tas elektroniskt. Efter exponeringen kan kunden titta igenom vidretrogen och välja ut en ställbild. Ett exempel på den nya videoautomaten finns bl a uppställd på London Zoo, och kunden betalar 4,99 pund per bild.

EN FLUGBLICK

I början av 1941 fanns på automater uppställda i Prag. En av de många kunderna var Gustav Janouch som var god vän med Franz Kafka. Efter fotografieringen sökte han upp Kafka och talade hänsfyllt om apparaten som ett redskap för att bli nära nära sig själv bättre. Men den senare så världsbekände författaren låg sig inte förföras. "Den här automat är inte något multiplicerat människöga, utan bara en fantastisk förebild flygbläck" lät hans korta dom.

Eftligt Kafka skulle kameran aldrig kunna fasthålla verkligheten, eftersom fotografier bara länkar tigt till ytan. Han förlätade för Janouch: "Däremot suddas i inget det gjorda väsen ut som kan avas i dragen som ett kämpe spel av ljus och skugga".

Närld konstnärer rider det också stor oenighet om huruvida man överbiodagat kan göra en självfyllt fotografiskt självporträtt. Till exempel verkar det som om automatbilderna och det fotografiska självporträttet uppfattas som synonymsa stöcker i Wim Wenders filmiska värld. Den tyske regissören är djupt fascinerad av automatfotografier, som sedan 1970 har spelat en liten men viktig roll i hela livet av hans filmer. Senast i den portriska

Långt bort, så nära från 1993 (har ej haft premiär i Sverige), där det redige ängeln Casseid filosoferar över begreppet identitet i en fotoautomat i Berlin.

VEN FÖRESTÄLLER BILDEN?

"Fotobytarbilder" kallas de ofta. Bytbeskrivningen, det gråa ljuset och den avbländade spända uttryck påminner mycket om polissens bilder av misstänkta och kriminella. Men för automatbilderna gäller att man frivilligt sätter automatens och själv aktiverat kameran, vilket dock sällan gör resultatet bättre. Ansvaret av utseendet är nämligen gemensamt för de båda typerna av fotografier. Men är de därför på grund av det mer samma? Myrskigtvissa accepterar på en gång automatbilderna som underlag för personidentifikation. Att man sedan kan ha varit en kända igen sig själv är en annan sak.

Vill man ha en bra bild krävs ett moment av lugn och koncentration. Fotoautomaten har ingen döer - i bästa fall bara ett litet skydd för öppningen till bytten. Under fotografieringen, som sker i en tempo som man inte själv bestämmer, är hela kroppen med andra ord synlig för omvärlden, liksom allsköns ljud tränger in i bytten. Efter kvar från leveransvägen är automaterna nämligen konsekvent uppställda på platser med ofta goda syn över genomgångar, tex i järnvägsstationer och affärscentra. Trots fästen att det kan vara värt att hitta en min som passar.

Karakteristiskt för många automatporträtt är hur fullt uttrycket gör sig till, blundar eller ställer ut bilderna på "stundligt" ett försök att dölja sig i sitt eget ansikte.

Men vem säger att man absolut måste följa fotoautomatens instruktionser, använd acceptera de förutbestämda riktningarna? Myndigheterna ställer visserligen krav på legitimeringsbild, men annars är det i princip frist spelrum för fantasin. En första steg kan t ex vara att ersätta automatens vita fästlägg med en medblad tignkomponerat dris. Gärna med gråa färg, som det blev demonstrerat på ett museum i London 1991. Där hade arrangörerna i en utställning om kreativitet i vardagen nämligen ställt upp en fotoautomat med hela 20 olika färdier som besökarna kunde välja mellan.

En annan möjlighet är att bjuda in familjen eller en grupp vänner i bytten. Då digar bilderna inte att användas till officiella dokument, men i gengäld drömlar bakväggen i det mesta människosmycket, där det ofta handlar om att överträffa varandra i minne och downer.

Grupperna har dock också en mer allsidig funktion, som blir särskilt tydlig när t ex kärlekspar låter sig avbildas i bytten ömt kyssande. Här får fotografieringen nämligen karaktär av en besvärjelse av förhållandet, som man kan uppleva det i flera av Wim Wenders filmer. Tydligast är det i den tidiga *Med Alice på halven* från 1973 (har ej haft premiär i Sverige), där barnet Alice och journalisten Philip Winner tvungas att göra en gemensam resa. Det uppstår en tvivande vänskap mellan de två smaka kompanjonerna, som ses i filmen liksom i fotografrens tillvarnarna i en automat. En nästan reuell handling, vars syfte verkar vara att besigla deras ökande kärlek av sårbarhet.

Regissören Krzysztof Kieslowski och hans fru Marysia testar en polsk fotoautomat. Ut bilden Kieslowski som Kieslowski av Danusia Siod.

Den engelska konstnären Liz Rieckel arbetar med montage bestående av konstnärliga automatporträtt.

Filmregissören Wim Wenders använder ofta fotoautomaten. Här den polsk framkallande Hans i Summer in the City (har ej haft premiär i Sverige) från 1970.

Natligen finns den dyrbara möjligheten att försöka sig på riktstuder bakom det korta förhålligt, något som litteraturen tyvärr flera exempel på. Som när poliskommissarien Martin Beck i Sjowall & Wallbooms *Älskaren på förtrogen* från 1967 blir tillfälligt av en ung flicka på Stockholms centralstation. Han vill sälja fotosen en rymma automatbilder på sina bara bröst i ett försök att skaffa pengar till LSD. Ett små intermezzo, men ett uppläskande uttryckande när det gäller automatfotografier.

KORIKONST

Richard Avedon, Andy Warhol och David Hockney är några konstnärer som har flirtat med fotoautomaten, men bara för en kort stund. I motsats till kollegan Liz Rieckel - för henne har automatbilderna blivit en besvärjelse. Hon har haft en närmast fast förhållande till automatens sedan 1983 och utvecklat en särskilt sofistikerat bildspråk inriktat på stora samman.

Rieckel arbetar med stora montage bestående av konstnärliga automatporträtt som tillsammans utgör en ny bild när de betraktas på avstånd. Svanar, ansikten och frukter utgör bara några av hennes många motiv, vars kompositioner fotografiskt formas av konstnärens egna händer på basis av en veckning av det aktuella objektet.

Vid andra tillfällen har allmänheten blivit inbjudna i den kreativa processen. 1988 höllde t ex 1 220 invånare i Stoke en *Year Rieckels* anmaning om att låta fotografiera sig i en automat som var uppställd i den lokala konstmusset. Hiemel gjorde de inte bara sina egna självporträtt utan tog också del i utvärderat av ett kollektivt konstverk, eftersom rymmarna löpande infogades i det 3 x 1 meter stora montaget *Pillars of Society* (Sambands pelare).

Med sina automatprojekt försöker Rieckel att bryta ner uppfattningen av konst som något elitärt, liksom fotoautomaten har blivit del av en performance om själva den konstnärliga skapelseprocessen. Kanaka är det bl a därför som Rieckels konstmontage verkar så fascinerande i all deras komplexa detaljer.

BIRNA MARIANNE KLEIVAN